

تحلیلی بر ثبات اقتصادی در بانکداری بدون ربا

علی سایه میری*

سمیرا محمدی عسکر آبادی**

آسیه داب***

چکیده

رویکرد بین رشته‌ای و نظری-تجربی موجب گردیده که مطالعات در حوزه‌های مختلف رشته‌ی اقتصاد به ویژه اقتصاد پول و بانکداری اسلامی اهمیت زیادی پیدا کند. همچنین پیچیدگی و گسترده‌ی موضوع، تحقیق در این زمینه را دشوار ساخته است. این تحقیق در پی شناخت کارآیی و ثبات اقتصادی در بانکداری اسلامی است. نتایج نشان داد که بانکداری اسلامی هرچند در حوزه‌ی عمل با مشکلاتی مواجه است لیکن با در نظر گرفتن تأثیر منفی ربا در سیستم‌های بانکداری امروزی، اجرای شیوه‌ی صحیح و کارشناسی شده بانکداری اسلامی منجر به کارآیی نظام بانکی، رشد و توسعه‌ی اقتصادی کشور شده که در نهایت رفاه نسبی جامعه را به دنبال خواهد داشت. همچنین بانک‌ها در سیستم بانکداری بدون ربا ضمن رشد و شکوفایی اقتصادی، نقش موثری در کاهش نرخ بیکاری، کاهش تورم و کاهش نوسانات اقتصادی دارند، که همه نشان از ثبات و کارآیی برتر نظام بانکداری اسلامی در مقایسه با نظام بانکداری ربوی دارد.

واژه‌های کلیدی: بانک، بانکداری بدون ربا، ثبات اقتصادی، کارآیی اقتصادی

* استادیار دانشگاه ایلام.

** کارشناس ارشد اقتصاد، دانشگاه ایلام (نویسنده مسؤول).

*** کارشناس ارشد اقتصاد، دانشگاه ایلام.

۱. مقدمه

در چند دهه اخیر تحولات چشمگیری در صنعت بانکداری ایجاد شده است. نظام بانکداری بدون ربا که به بانکداری اسلامی شهرت یافته، بی‌تردید یکی از مهمترین تحولاتی است که در بانک‌های کشورهای اسلامی همچون ایران، امارات، سودان، اردن و مالزی پا گرفته و رو به گسترش است. اگر چه در ابتدا به این سیستم بانکداری به دیده تردید نگریسته می‌شد لیکن در حال حاضر به عنوان یک نظام بانکی قابل اجرا در سطح جهانی مورد پذیرش قرار گرفته است. وظیفه اصلی بانک‌ها به غیر از ارائه انواع خدمات بانکی، تجهیز و تخصیص منابع است و در حقیقت بانک‌ها، به عنوان یک واسطه مالی از یکسو پس انداز و منابع مازاد و سرگردان جامعه را جذب (تجهیز منابع) می‌کنند و از سوی دیگر با وکالت از آنان اقدام به اعطای تسهیلات مالی (تخصیص منابع) به اشخاص حقیقی یا حقوقی نیازمند می‌نمایند.

این منابع مالی جهت انجام فعالیت‌های قانونی و شرعی در قالب عقود مختلف اسلامی که ماحصل انجام آن کسب سود (انتفاع) بوده و پس از کسر حق الوکاله خود مابین سپرده‌گذاران تقسیم می‌نماید. بنابراین امروزه بانک‌ها با توجه به تحولات اقتصادی و روند رو به رشد بازارهای جهانی اقدام به فعالیت‌های متعدد در بازارهای پولی، مالی و ارزی نموده که نتیجه آن قطعاً شکوفائی اقتصاد کشور و پیشرفت اجتماعی و نهایتاً تحقق رفاه همگانی خواهد بود. در ۲۵ سال گذشته نزدیک به ۶۹ بحران بانکی^۱ در کشورهای در حال توسعه و کشورهای نوظهور در عرصه توسعه اقتصادی (در کشورهای آسیای شرقی و جنوب شرقی) به وجود آمده که هزینه‌های سنگینی بر بدنه اقتصادی این کشورها تحمیل کرده است. ثبات کم یا بی‌ثباتی نظام بانکی و ورشکستگی بانک‌ها، کاهش شدید عرضه منابع مالی تامین کننده سرمایه، اعتبارات و وام‌های بانکی، فشار بر بنگاه‌ها و خانوارها برای تعدیل دارایی‌های خود، کاهش اعتماد مشتریان بانک به پس‌انداز در بانک‌ها (و به سخن دیگر کاهش حجم پس‌انداز) و درنهایت، کاهش حجم تولید، درآمد و ثروت را به دنبال دارد. از این رو بررسی ثبات و کارایی بانکی و عوامل موثر بر آن در اقتصاد هر کشور یا منطقه (چه توسعه یافته و چه در حال توسعه) برای بهبود رشد و توسعه اقتصادی در داخل کشور از اهمیت زیادی برخوردار است (شایگانی و ارانی، ۱۳۹۰).

ممنوعیت ربا و محدودیت سفته بازی در چارچوب احکام و قوانین شریعت را می‌توان اصلی‌ترین مسئله در نظام بانکداری اسلام که آن را از دیگر نظام‌های بانکی متمایز می‌کند دانست. همین مسئله سبب شده تا دیگر شاهد بحرانهایی که نظام اقتصاد متعارف به صورت فزاینده با آن رو به رو است نباشیم (فراهانی فرد و همکاران، ۱۳۹۱).

۱. آمارهای منتشر شده از سوی بانک مرکزی

در مقاله حاضر به این سؤال پاسخ داده می‌شود که بر چه اساسی می‌توان بانکداری اسلامی را برتر از بانکداری ربوی معرفی کرد؟ بر این اساس ثبات و کارایی اقتصادی در بانکداری اسلامی، دیدگاه مقایسه‌ای و ضرورت ایجاد بانکداری غیرربوی و تفاوت‌های موجود میان بانکداری اسلامی با بانکداری ربوی مورد بررسی قرار گرفته و نتایج حاصله در انتهای مقاله ذکر گردیده است.

۲. مروری بر مطالعات پیشین

علی‌رغم اهمیت بانکداری بدون ربا، مرور مطالعات انجام شده بویژه در داخل کشور، نشان می‌دهد که مطالعات محدودی درباره کارایی و ثبات اقتصادی در بانکداری بدون ربا صورت گرفته است. از جمله مطالعات داخلی و خارجی می‌توان به مواد ذیل اشاره نمود:

عیوضلو و میسمی (۱۳۸۷) در مقاله خود به صورت نظری بر روی دو مورد از منافع اقتصادی که از اطاعت از قانون الهی درباره تحریم ربا (بهره) مورد انتظار است، یعنی ثبات و کارایی، تمرکز می‌کنند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تامین مالی اسلامی نسبت به تامین مالی متعارف با ثبات‌تر و کاراتر بوده، و به علل گوناگون رشد بیشتری را نیز نوید می‌دهد. در کل می‌توان گفت یک محیط اقتصادی اسلامی که به جای استفاده از بهره، به میزان مناسب از عقدهای مشارکتی و مبادله‌ای استفاده می‌کند، به علل گوناگون پیشرفت و توسعه اقتصادی بیشتری را در پی خواهد داشت و با بحرانهای کمتر و کوتاه‌تری روبه‌رو خواهد بود.

رضایی (۱۳۸۴) به دنبال اثبات ثبات اقتصادی در پرتو حضور بانکداری بدون ربا به این نتیجه می‌رسد که اصلی‌ترین تفاوت بانکداری غیر ربوی حضور در بخش حقیقی اقتصاد است و هر نوع شیوه بانکداری غیر ربوی مثل بانکداری مبتنی بر مضاربه یا مشارکت و یا فروش اقساطی و یا مراجعه در محدوده بازارهای حقیقی فعالیت دارد؛ بنابراین رشد تقاضا و عرضه پول بر اساس رشد بخش حقیقی است و باعث ثبات بیشتر اقتصاد می‌شود.

نادری و صادقی (۱۳۸۲) به بررسی کارایی بانکداری بدون ربا در کشورهای گوناگون و مقایسه بانک‌های غیرربوی با بانک‌های ربوی در جهان با استفاده از روش تحلیل پوششی داده‌ها پرداخته‌اند. از جمله مزیت‌های پژوهش گفته شده این است که افزون بر محاسبه کارایی بانک‌های ایران به محاسبه کارایی چند بانک منتخب در کشورهای دیگر نیز پرداخته‌اند، آنها در مقایسه‌ای میزان کارایی بانک‌های صد در صد اسلامی با بانک‌هایی که تنها برخی از فعالیت آنها اسلامی است و درکنار آن بانکداری ربوی نیز صورت می‌گیرد، پرداخته‌اند و سرانجام به مقایسه بانک‌های ربوی و غیرربوی منتخب پرداخته‌اند. در تحقیق گفته شده کارایی ۴۱ بانک اسلامی در سال ۲۰۰۰ و ۴۶ بانک اسلامی در سال ۲۰۰۱ محاسبه و بانک‌های کاراتر مشخص شده‌اند و نیز کارایی ۴۶ بانک غیرربوی و ۴۶ بانک ربوی در جهان در سال ۲۰۰۱ را محاسبه نموده‌اند. نتیجه حاصل از این

مقایسه نشان می‌دهد که بانک‌های اسلامی در رقابت با بانک‌های غیر اسلامی به علت وضعیت حاکم بر آنها کاراتر از بانک‌هایی که در وضعیت رقابتی عمل نمی‌کنند بوده‌اند و سرانجام نتیجه تحقیق پیش گفته نشانگر کارایی کمتر بانکداری غیر ربوی در سال ۲۰۰۱ نسبت به سال پیش است. توتونچیان (۱۳۷۹)، علت اصلی بی‌ثباتی در نظام بانکداری متعارف را وجود بهره در این نظام می‌داند و معتقد است حذف بهره از اقتصاد فایده‌های متعددی خواهد داشت همچون کاهش بهای تمام شده کالای فروش رفته.

الجرحی (۲۰۰۲)^۱، به دو بحث کارایی و عدالت اشاره می‌کند. درباره کارایی بیان می‌دارد که در نظام اسلامی به علت استفاده از عقود مشارکتی و مبادله‌ای، لازم نیست وقت خود را صرف پیدا کردن راهی به منظور صفر کردن نرخ بهره کنیم. وی درباره ثبات نسبی، به بحث سفته‌بازی، عدم همزمانی تعهدهای بانک با دریافتی‌ها و بی‌ثباتی‌های مالی ناشی از پدید آمدن بازارهای دین می‌پردازد.

به نظر دیویس (۲۰۰۱)^۲ ثبات مالی شرایطی است که در آن بحران مالی وجود نداشته باشد. بحران مالی خود پیامد اتفاق‌ها و ریسک به وجود آمده از وقایعی است که به جریان تخصیص سرمایه یا واسطه‌گری اعتبارات ضربه می‌زند. شواهد تجربی تایید می‌کنند که ثبات مالی سیستم بانکی متأثر از متغیرهای کلان اقتصادی و متغیرهای مالی است. در بیشتر تحقیقات اثر متغیرهایی مانند متغیر رشد اقتصاد، تورم، درآمد ملی، نرخ ارز، تراز پرداخت‌ها، به عنوان متغیرهای کلان در نظر گرفته شده‌اند. به نظر متخصصان حوزه مالی، حساب‌های ارزش دارایی از جمله عوامل موثر در ایجاد بحرانهای مالی هستند.

۳. بررسی عملکرد بانکداری ربوی و غیرربوی

۳-۱. شیوه عملکرد بانکداری ربوی

در بانکداری ربوی از عقد قرض ربوی استفاده می‌شود و متقاضیان وجوه، با مراجعه به بانک تقاضای خود را برای وام ارائه می‌کنند. در ساده ترین شکل آن، بانک هیچگونه نظارتی بر کیفیت مصرف وام ندارد و شخص برخوردار از وجوه نقدی می‌تواند آن را در هر کاری به کار اندازد. ممکن است در بازار حقیقی وارد و برای مصارف شخصی کالا بخرد یا آنکه برای کارگاه تولیدی خود کالای واسطه یا مواد اولیه تهیه کند. متقاضیان براساس اینکه کدامیک از موارد فوق سود بیشتری دارد، دست به تصمیم می‌زنند و بانک تجاری هم تلاش می‌کند از سرمایه‌های خود برای کسب سود بیشتر بهره گیرد. معمولاً بانک‌ها در بازار کالا برای خرید کالا وارد نمی‌شوند بلکه در بازارهای سرمایه و پول وارد

1. Al-Jarhi, 2002b: 10

2. Davis, 2001b: 92-110

می‌شوند، زیرا ورود و خروج از آن هزینه‌های زیادی ندارد در حالی که تبدیل کالا در بخش حقیقی مشکلات عدیده‌ای دارد. خرید و فروش اوراق قرضه نیز به نوعی استفاده از همان روش وام‌دهی و قرض ربوی است. از جمله کارهای بانک‌های ربوی تنزیل اوراق بهادار است. افرادی که دارای اوراق بهادار مدت دار بوده و نیازمند وجوه نقد هستند با مراجعه به بانک ارزش اوراق را با توجه به مدت و نرخ بهره بازاری تنزیل می‌کنند و در واقع بانک طلب دارنده‌ی اوراق را با کم کردن بخشی از مبلغ آن خریداری می‌کند و بر اساس آن نیاز متقاضی به وجوه برطرف و بانک از سود مناسب برخوردار می‌گردد که سفته از جمله این اوراق است. بانک ربوی گاه به مشتریان خوش حساب خود اعتبار در حساب جاری آنها ایجاد می‌کند یعنی اجازه می‌دهد از اعتبار حساب جاری تا حد خاصی استفاده کنند و با محاسبه‌ی بهره، آن را به بانک برگردانند.

پس بانک ربوی در ارائه خدمات به متقاضیان وام، وام کوتاه مدت و بلند مدت با بهره می‌پردازد، اوراق بهادار را تنزیل می‌کند، حساب جاری آنها را داری اعتبار، و اوراق بهادار را خریداری می‌کند که همه این اعمال با بازار پول ارتباط دارد. در بخش جذب منابع مالی هم بانک ربوی با افتتاح سپرده پس‌انداز و جاری و مدت‌دار، نقدینگی مردم را جمع‌آوری کرده به سپرده‌داری و مدت‌دار بهره کمتر از مقدار وام می‌پردازد (موسویان، ۱۳۸۰).

۲-۳. شیوه عملکرد بانکداری غیرربوی

بر اساس قانون بانکداری بدون ربا عقودی که بانک‌ها می‌توانند در قالب آنها تسهیلات خود را پرداخت کنند، به دو نوع عقود مبادله‌ای و عقود مشارکتی تقسیم می‌شوند.

۱. عقود مبادله‌ای عقودی با بازدهی ثابت هستند که نرخ سود تسهیلات در قالب آنها می‌تواند نرخ ثابتی باشد و عقود فروش اقساطی، جعاله و اجاره به شرط تملیک و قرض الحسنه جزو این عقود محسوب می‌شوند (محرابی، ۱۳۹۳).

۲. عقود مشارکتی نیز شامل عقود مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه، معامله سلف و سرمایه‌گذاری مستقیم می‌شود. با توجه به آنکه نرخ سود عقود مبادله‌ای ثابت بوده و همان نرخ سود تعیین شده توسط سیاستگذار است، لذا اگر انتظار داشته باشیم که کاهش نرخ سود بانکی باعث افزایش سهم عقود مشارکتی گردد، انتظار معقولی است. توزیع منابع بانک‌ها در این نظام نیز از طریق عقود اسلامی صورت می‌گیرد و این عقود متضمن روش‌های اجرایی است که بانک‌ها می‌توانند تسهیلات مورد نیاز مشتریان را در چارچوب قراردادهای و معاملات اسلامی تنظیم کنند و در اختیار آنان قرار دهند (محرابی، ۱۳۹۳). در برخی طرح‌ها تلاش شد از قرض الحسنه برای بانک بدون ربا استفاده شود ولی در عمل هیچگاه قرض الحسنه نتوانست وجوه زیادی را جمع کند و در حد مؤسسات محدود قرض الحسنه قرار گرفت اما در

دیگر طرح‌ها تلاش شد از عقد شرکت، مرابحه اجاره، اجاره به شرط تملیک، فروش اقساطی برحسب وضعیت هر جامعه استفاده شود. هم اکنون در بیشتر کشورهای اسلامی و برخی کشورهای غیر اسلامی بانک‌های غیرربوی با استفاده از عقود مختلف در جمع آوری وجوه و اعطای تسهیلات فعالیت دارند (میر جلیلی، ۱۳۷۴).

۴. دیدگاه مقایسه‌ای ضرورت ایجاد بانکداری غیرربوی

۴-۱. تفاوت بین بانکداری سنتی (کلاسیک) و بانکداری اسلامی (بدون ربا)

مقایسه بانکداری سنتی و بانکداری اسلامی از دو جنبه نحوه تجهیز منابع و چگونگی تخصیص منابع حائز اهمیت می‌باشد که به تبع آن تغییراتی در تنظیم وضعیت ترازنامه یا صورت دارایی‌ها و بدهی‌ها مابین این دو نوع بانکداری وجود دارد.

الف) تجهیز منابع

در بانکداری سنتی (ربوی)، روش‌های تجهیز منابع یا جذب سپرده‌ها بدین شرح می‌باشد: سپرده‌های جاری (حساب جاری)، سپرده‌های پس انداز و سپرده‌های ثابت (مدت دار)، که در این سیستم بین سپرده‌گذار و بانک یک رابطه مستقیم وجود دارد. این رابطه مستقیم را رابطه بدهکار و بستانکار گویند. با این شرح که به مانده حساب‌های جاری سودی تعلق نگرفته و لیکن به مانده حساب‌های پس‌انداز و سپرده‌های ثابت بهره تعلق گرفته و با توجه به اینکه رابطه حقوقی مابین سپرده‌گذار و بانک یک رابطه قرضی بوده لذا سود پرداختی در رابطه قرضی طبق احکام شرع اسلامی بهره و ربا محسوب شده و حرام می‌باشد. اما به موجب قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) نحوه تجهیز منابع به دو گروه تقسیم می‌گردد: گروه اول، سپرده‌های قرض‌الحسنه و گروه دوم، سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت دار (کوتاه مدت و بلندمدت) که در مورد سپرده‌های قرض‌الحسنه (جاری و پس انداز) بین بانک و سپرده‌گذار همان رابطه مستقیم دائن و مدیون وجود دارد و اصل اینگونه سپرده‌ها توسط بانک‌ها تعهد و تضمین می‌گردد و برای بانک یک بدهی عندالمطالبه محسوب و به مجرد تقاضای این سپرده‌گذاران، بانک‌ها مکلف به پرداخت اصل سپرده‌ها می‌باشند؛ ضمن اینکه به این سپرده‌ها هیچ مبلغ از پیش تعیین شده‌ای تحت هر عنوان تعلق نمی‌گیرد و این سپرده‌ها بعد از واگذاری از طرف مشتریان جزو منابع بانک محسوب می‌گردند (بهمنی و بهمند، ۱۳۹۰).

ب) تخصیص منابع

در سیستم بانکداری سنتی تخصیص منابع بر مبنای وام و اعطای اعتبار (اعتبار در حساب جاری و انواع اعتبارات) نزولی بوده که این نوع وام و اعتبارات همراه با نرخ بهره از قبل تعیین شده‌ای بوده و وام‌دهنده هیچ نوع ضرر و زبانی را نپذیرفته و صرفاً به بهره پول خود می‌اندیشد و در نتیجه این نوع معاملات در رابطه قرضی در حکم ربا قرار گرفته و این نوع بانک‌ها را بانک‌های ربوی می‌نامند. ولیکن

در سیستم بانکداری بدون ربا در ایران تخصیص منابع یا تسهیلات اعطائی را در چهار گروه دسته‌بندی می‌کنند: گروه اول، در ارتباط با وام‌دهی (قرض‌الحسنه)، گروه دوم، در ارتباط با مبادلات تجاری (فروش اقساطی- اجاره به شرط تملیک- سلف- خرید دین)، گروه سوم، در ارتباط با مشارکت (مشارکت مدنی- مساقات- مزارعه- سرمایه‌گذاری مستقیم- مشارکت حقوقی- مضاربه) و گروه چهارم در ارتباط با انجام عمل (جعاله) (جمشیدی، ۱۳۸۵).

همچنین در راستای رفع مشکلات اقتصادی در زمینه تخصیص منابع و حداکثر استفاده از ظرفیت‌های عقوداسلامی، عقود سه گانه استصناع (سفارش ساخت)، مرابحه و خرید دین پس از بررسی ابعاد مختلف آن در شورای فقهی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران به فصل سوم قانون عملیات بانکداری بدون ربا افزوده شد (ملاکرمی، ۱۳۹۰).

در تقسیم‌بندی فوق تنها مورد وام‌دهی قرض‌الحسنه می‌باشد که بانک مجاز به دریافت مبلغ اضافه‌تری بر اصل مبلغ نمی‌باشد و از همان ابتدا رابطه بین بانک و وام‌گیرنده به صورت دائن و مدیون خواهد بود و در گروه دوم (مبادلاتی) رابطه حقوقی خریدار و فروشنده (بیع) بوده و سود (فروش) جنبه قطعی دارد. در گروه سوم (مشارکت) سود جنبه پیشبینی داشته و سود قطعی در پایان عملیات مشارکت و پس از کارشناسی مشخص می‌گردد و بدیهی است بانک در سود و زیان تسهیلات گیرنده به نسبت از پیش تعیین شده در این بخش سهیم می‌باشد.

گروه چهارم، در ارتباط با انجام کار یا عمل معین در مقابل اجرت و دستمزد معین می‌باشد. به طوری که مشاهده می‌گردد در چهار گروه مذکور نشانی از بهره و ربا رؤیت نگردیده و سود حاصل از معاملات شرعی جایگزین ربا می‌گردد (بهمنی و بهمند، ۱۳۹۰). در بانکداری ربوی از یک قرار داد استفاده می‌شود و در ازای پرداخت وجوه به مشتری، علاوه بر برگشت اصل وجوه، بهره آن نیز پرداخت می‌گردد. در مقابل در بانکداری بدون ربا از یک یا چند قرارداد استفاده می‌شود که بهره در آن منتفی است. قرض‌الحسنه قرض بدون بهره است و مضاربه و مشارکت متضمن سهم سود است و فروش نسبه، مرابحه و سلف در بردارنده مبلغ اضافی، به عنوان نرخ نسبه یا سود معامله است (نادری کزج، صادقی، ۱۳۸۲).

خصوصیت اصلی بانکداری غیرربوی حضور در بازارهای کار و سرمایه است و نقش انتقال وجوه در این بازارها برای تامین کالای مصرفی، مواد اولیه تولیدی و گسترش سهام فعالیت می‌کند تا اینکه وجوه در اختیار نهاده شده بتواند در بازار پولی عملیات سفته بازی به جریان بیفتد. البته در بانکداری غیر ربوی برخی از عقود از بازدهی ثابت برخوردار است و به علت سهولت عملیات آن گرایش بانک‌ها به سمت آن بیشتر است، مثلاً در بانکداری ایران که انواع عقود وجود دارند، سهم فروش اقساطی در طی ۲۰ سال روند افزایشی داشته و به حدود ۶۳ درصد و مجموع عقود با بازدهی ثابت به بیش از

۷۰ درصد رسیده است^۱ و در برخی بانک‌های اسلامی مثلاً در دبی، کویت و سودان به بیش از ۸۵ درصد می‌رسد (اقبال، ۱۳۸۴). در مقام مقایسه، بانکداری ربوی سهم کمتری از منابع بانک‌ها را جذب فعالیت‌های تولیدی و زیر بنایی می‌کند و حتی بعضاً ممکن است از بخشی از تسهیلات اعطا شده توسط بانک‌ها در فعالیت‌های مخرب برای اقتصاد بهره گرفته شود در حالی که در بانکداری بدون ربا منابع به سوی فعالیت‌های تولیدی هدایت می‌شوند و این موضوع از امتیازات و نقاط قوت بانکداری بدون ربا است. از این رو بانک‌ها در سیستم بانکداری بدون ربا ضمن کمک به شکوفایی اقتصاد و رشد تولیدات تأثیر مثبت و ملموس‌تری بر اشتغال دارند و در کاهش نرخ بیکاری نقش موثرتری را ایفا می‌کنند. از آنجایی که منابع بانک‌ها در سیستم بانکداری غیر ربوی منجر به تولید و افزایش عرضه می‌شود، تسهیلات اعطایی آنها آثار تورمی کمتری دارد (سهیلی، ۱۳۸۷).

۲-۴. دلایل ثبات در بانکداری غیر ربوی

در بحران اخیر مالی اعتقاد بر این بوده است که بانک‌های اسلامی به دلیل ماهیت و نوع فعالیت‌ها کمتر آسیب دیده‌اند، زیرا تمرکز بانک‌های اسلامی بر بخش واقعی اقتصاد بوده و بر درآمد حاصل از سهام و اوراق تکیه ندارد. همچنین قوانین شریعت، خرید و فروش وثیقه‌ها و بدهی‌ها را نیز منع کرده و همین امر باعث شده است که بی‌ثباتی مالی اخیر تأثیر چندانی بر بانک‌های اسلامی نداشته باشد. مصون ماندن بانک‌های اسلامی در اوایل بحران توجه بانکداری سنتی را به سمت بررسی دقیق‌تر سازوکار بانکداری اسلامی معطوف ساخت. موفقیت بانک‌های اسلامی در سال اول بحران مالی پیش‌بینی‌های مثبتی را از ادامه این روند در بانک‌های اسلامی به وجود آورد و پیش‌بینی‌های خوش بینانه از عملکرد این بانک‌ها باعث افزایش تقاضا نسبت به این بانک‌ها شد و موجب رشد مداوم بانک‌های اسلامی در سال‌های اخیر در سطح منطقه‌ای و جهانی گردید (شجری، ۱۳۸۸).

مدافعان سیستم بانکداری اسلامی بر این باورند که سیستم‌های مالی اسلامی برخلاف سیستم‌های مالی سنتی، مانع از وقوع بحران‌های دوره‌ای پیاپی و تبعات پرهزینه آنها می‌شود. اقتصاددانان مشهوری چون فیشر و هیمن مینسکی عامل اصلی رکودهای اقتصادی را بدهی بسیار سنگین با وام با بهره بسیار بالا (که موجب سفته بازی می‌شود) می‌دانند (شایگانی و ارانی، ۱۳۹۰).

برخی از این دلایل را اینگونه می‌توان بیان کرد که، خلق پول در نظام بانکداری اسلامی بیشتر بر مبنای پدید آوردن سهم و کمتر بر مبنای پدید آوردن بدهی صورت می‌پذیرد. به همین دلیل بانکداری اسلامی از ثبات بیشتر و ریسک کمتری در مقایسه با بانکداری ربوی برخوردار است. بانکداری اسلامی فاقد ریسک ناشی از نرخ بهره است. نبود این ریسک موجب نوسانات اقتصادی کمتر و ثبات اقتصادی بیشتر است؛ همچنین در نظام بانکداری ربوی ویژگی‌هایی چون سفته‌بازی،

۱. آمارهای منتشر شده از سوی بانک مرکزی

عدم همزمانی تعهدهای بانک با دریافتی‌ها و بی‌ثبات‌های مالی ناشی از پدید آمدن بازارهای بدهی به وجود می‌آید. در حالی که نظام بانکداری اسلامی این ویژگی‌های بی‌ثبات‌کننده اقتصادی را ندارد. برابری تعهدهای پرداخت با دریافتی‌ها یکی از دلایل ثبات بانکداری اسلامی است. نظام بانکداری اسلامی، توانایی جذب شوک‌های واقعی اقتصاد را از راه پدیدآوردن تغییر مناسب در هزینه سرمایه فراهم می‌کند. با تغییر سودآوری در نظام بانکداری اسلامی، هزینه تامین سرمایه نیز مطابق با سود تغییر می‌کند، اما در نظام بانکداری ربوی ممکن است نرخ بهره متناسب با تغییر سودآوری تغییر نکند و همین امر منجر به واکنش‌های شدید در تقاضای تامین مالی شود و در نتیجه منجر به بحران‌های مالی شود، علاوه بر این خرید و فروش وام با نرخ‌های بهره به صورت مکرر منجر به توسعه بازار بدهی می‌شود و ریسک نکول (عدم بازپرداخت وام) را افزایش می‌دهد و منجر به بحران مالی می‌شود. بحران مالی اخیر آمریکا و اروپا نمونه بارز این واقعیت است. این درحالی است که نظام بانکداری اسلامی به جهت اصل مشارکت در سود و زیان دچار گسترش بازار بدهی نمی‌شود. در نظام بانکداری ربوی، بخش اعتباری مستقل از بخش واقعی شکل می‌گیرد، به گونه‌ای که هر یک از دو بخش، راه و اهداف خاص خود را دنبال می‌کند. در نتیجه ممکن است رشد دو بازار هماهنگی لازم را نداشته باشد و یک بازار رشد بیشتری نسبت به بازار دیگر داشته باشد. اما در نظام بانکداری اسلامی هماهنگی بین بخش اعتباری و بخش واقعی شکل می‌گیرد، به گونه‌ای که رشد بازار مالی تابعی از رشد بخش واقعی است (نادمی، ۱۳۹۲).

۳-۴. دلایل وجود کارآیی

از جمله دلایل وجود کارآیی در نظام بانکداری اسلامی عبارتند از:

۱. در بانکداری بدون ربا با توجه به حرمت ربای قرضی و حتی براساس دیدگاه بعضی از اقتصاد دانان غربی که معتقدند پول فقط وسیله مبادله است، از شیوه دیگری در تجهیز منابع استفاده می‌شود که مبتنی بر بهره نیست. یکی از شیوه‌های تجهیز منابع در بانکداری بدون ربا سپرده‌های قرض الحسنه است (سهیلی، ۱۳۸۷).
۲. استفاده از عقود اسلامی (مشارکتی و مبادله ای) به جای استفاده از بهره. در بانکداری اسلامی، از «رتبه‌بندی سوددهی» به جای رتبه‌بندی اعتباری استفاده می‌شود. این رتبه‌بندی منجر به تخصیص بهینه منابع می‌شود و کارآیی بیشتری نسبت به نظام رتبه‌بندی اعتباری دارد (نادمی، ۱۳۹۲).
۳. سیستم بانکداری بدون ربا، در تشکیل سرمایه‌ی ثابت ناخالص داخلی و نیز اثر کاهنده روی نرخ تورم می‌تواند عملکرد بهتری نسبت به سیستم ربوی داشته باشد. با این وجود، به نظر می‌رسد هزینه‌ی سرمایه حتی در یک نظام بانکی غیرربوی نمی‌تواند صفر باشد. به عبارت

دیگر، هرچند نرخ بهره در این سیستم وجود ندارد، اما مشارکت بانک در سود حاصل از فعالیت اقتصادی در واقع هزینه‌ای است که دریافت کننده تسهیلات می‌پردازد (سلیمی فر، ۱۳۸۴).

مقایسه بانک‌ها از نظر ربوی و غیرربوی بودن زمانی صحیح است که از بانک ربوی با حفظ وضعیت اجرایی و مدیریتی و کارایی کارکنان، فقط نوع قرارداد و اموری که وابسته به آن است حذف شود و عقد یا عقود شرعی جایگزین آن شود و پس از چند سال کارکرد آن مقایسه شود (توکلی، ۱۳۸۰).

حال با بررسی شیوه عملکرد هریک از نظام های بانکداری ربوی و غیرربوی، کارایی برتر در نظام اقتصاد اسلامی مورد تأیید قرار می‌گیرد.

۵. بررسی برخی مشکلات پیش‌روی بانکداری اسلامی

متأسفانه نظام بانکداری غیرربوی فقط تغییراتی در برخی مواد قانونی ایجاد نمود ولی در نظام عملیاتی تغییر اساسی ایجاد نکرد و در واقع بدنه بانک می‌بایست متناسب با روح آن تغییر می‌یافت. حتی در عمل به وظایف قانونی گاه دچار انحراف می‌شود و موجب گسترش عملیات صوری و فاکتورسازی می‌گردد (رضایی، ۱۳۸۴).

در بیست سال تجربه بانکداری بدون ربا در ایران، مشکلات عمده‌ای توسط محققان در اجرای این نظام طرح گردیده است که برخی از آنها عبارتند از:

۱. دولتی بودن بانکداری ایران، عدم استقلال بانک مرکزی در تصمیم‌گیری پولی از عوامل مهم گسترش نقدینگی و وجود تورم در جامعه است. در مطالعات متعدد نشان داده شده که استقلال بانک مرکزی به ثبات نسبی قیمت‌ها منجر می‌شود و محدودیت اعطای وام به دولت از نشانه‌های استقلال بانک مرکزی است (کمیحانی، ۱۳۸۳).

۲. دومین مشکل کارایی پایین نظام اداری کشور، از جمله بانک‌ها و هزینه‌ی بالای اعطای تسهیلات است. بدون شک نظام اداری کشور با مشکلات عدیده‌ای مواجه است و بانک‌ها نیز در آن مجموعه قرار دارند؛ هزینه تسهیلات بالاست ولی باید توجه کرد عوامل متعددی از جمله دولتی بودن، عدم بهره‌مندی نیروها از آموزش مناسب، وجود مقررات متعدد، متغیر و مشابه آن عملاً باعث شده مجموعه مدیریت دولتی و نظام اداری با مشکلات عدیده‌ای مواجه گردد که این امر ارتباطی با بانکداری ربوی و غیر ربوی ندارد.

۳. محدودیت‌های قانونی گسترده (سامان گهر و میر جلیلی، ۱۳۷۴).

۴. بانکداری غیرربوی در مقایسه با بانکداری ربوی با تنگنای دیگری نیز مواجه است، محدودیت آزادی عمل برای استفاده از وجوه، عدم امکان تمدید مدت اعطای تسهیلات در

بسیاری از موارد، نارسایی کاربرد نرخ سود به صورت ابزار سیاست پولی، صوری عمل کردن بسیاری از بانک‌ها، تصور عمومی مبنی بر نبود تفاوت بین بانکداری ربوی و غیرربوی و تبلیغات ناکافی برای شناسایی تفاوت‌های آنها به عموم مردم، پیچیدگی فعالیت‌ها و قدرت کمتر ابزارهای تجهیز منابع در بانکداری بدون ربا، بالا بودن هزینه‌های عملیاتی بانک، از عمده‌ترین این تنگناها و مشکلات به شمار می‌روند (نادری کزج و صادقی، ۱۳۸۲).

۶. راهکارهایی جهت برون رفت بانکداری بدون ربا از چالش‌های پیش‌رو

بازنگری در قانون عملیات بانکی بدون ربا و اصلاح و رفع برخی از محدودیت‌های ناشی از این قانون که توسط قانونگذار بنابر مصالحی برای اداره امور بانک‌ها وضع شده است، تاکید بیشتر بر ابزارهای معنوی برای تشویق سپرده‌گذاران به سپرده‌گذاری در حساب‌های قرض‌الحسنه، توسعه و گسترش تحقیقات برای تحلیل دقیق و علمی مبانی فلسفی و اصول حرمت ربا برای پاسخگویی مستدل به سؤالات طرح شده در مورد بانکداری بدون ربا، گنجاندن مطالبی در خصوص بانکداری اسلامی در کتاب‌های درسی، ظرفیت‌سازی در دانشگاه‌ها برای تربیت نیروی کار مورد نیاز در بانکداری اسلامی و تجهیز دانش آموختگان رشته‌های مرتبط با بانکداری به آموزه‌های دینی مرتبط با بانکداری بدون ربا و بهره‌گیری از عقود مختلف در تخصیص منابع بانک‌ها برای رفع مشکل محدودیت بعضی از عقود، از عمده‌ترین راهکارهایی است که برای رفع و کاهش تنگنای بانکداری بدون ربا و افزایش کارایی آن مثمر ثمر به نظر می‌رسد (سهیلی، ۱۳۸۷).

در این باره نقش شورای فقهی در افزایش مشروعیت و کارایی بانک‌های اسلامی را باید متذکر شد، این نهاد شرعی از یک سو بر مسائلی مانند انطباق قوانین و مقررات، دستورالعمل‌ها و قرارداد-ها با موازین فقهی و انطباق عملکرد بانک‌ها و دیگر موسسه‌های اعتباری با احکام شرعی نظارت کرده ریسک و مخاطره‌های عدم انطباق معامله‌ها با شریعت اسلامی را کاهش می‌دهند و از سوی دیگر در جایگاه نهاد رسمی تخصیص با بررسی ابزارهای جدید پولی - بانکی و تائید یا اصلاح این ابزارها به پویایی بانک کمک می‌کنند. بر این اساس است که امروزه تمام کشورهای اسلامی که در زمینه بانکداری اسلامی و مبانی اساسی آن گام بر می‌دارند، بر وجود چنین نهادی تاکید دارند. تشکیل شورای فقهی فضای اعتماد به نفس را برای کارگزاران و فضای اطمینان را برای مشتریان بانک فراهم ساخته، ریسک عمل منطبق با شریعت را کاهش می‌دهد و با به روز کردن قانون عملیات بانکی و طراحی ابزارهای مالی جدید بر کارایی بانکداری اسلامی می‌افزاید (موسویان، ۱۳۸۰).

۷. نتیجه گیری

۱. بانکداری اسلامی به جهت ویژگی‌هایش بر بانکداری ربوی ارجحیت دارد. هر چند که در حوزه عمل بانکداری اسلامی با چالش‌هایی مواجه است. به عنوان مثال نبود نهادهای پولی اسلامی بین المللی، مؤسسات رتبه‌بندی سوددهی پروژه‌های سرمایه گذاری، نبود مؤسسات مشاوره سرمایه گذاری اسلامی و نبود سیستم نظارتی اسلامی بر بانکداری اسلامی از جمله چالشهای بانکداری اسلامی محسوب می‌شود. بنابراین تحول نظام بانکداری در کشور و اسلامی کردن نظام بانکداری کشور به شیوه صحیح و کارشناسی شده می‌تواند، منجر به کارآیی نظام بانکی و در نهایت رشد و توسعه اقتصادی شود. اصلی‌ترین مسئله در نظام بانکداری اسلام که آن را از دید سایر نظام‌های بانکی متمایز می‌سازد ممنوعیت ربا و محدودیت سفته‌بازی در چارچوب احکام و قوانین شریعت بوده، که همین مسئله سبب شده دیگر شاهد بحران‌هایی که نظام اقتصاد متعارف به طور فزاینده با آن مواجه است نباشیم. یکی از ضعف‌های بانکداری ربوی این است که در مقام مقایسه با بانکداری غیر ربوی سهم کمتری از منابع بانک‌ها جذب فعالیت‌های تولیدی و زیربنایی می‌گردد و حتی بعضاً ممکن است از بخشی از تسهیلات اعطا شده توسط بانک‌ها در فعالیت‌های مخرب برای اقتصاد بهره گرفته شود، در حالی که در بانکداری بدون ربا منابع به سوی فعالیت‌های تولیدی هدایت می‌شوند و این موضوع از نقاط قوت بانکداری بدون ربا است و از این رو بانک‌ها در سیستم بانکداری بدون ربا ضمن رشد و شکوفایی اقتصادی نقش موثری نیز در کاهش نرخ بیکاری ایفا می‌کنند، علاوه بر این تسهیلات اعطایی توسط بانک‌های اسلامی از آنجا که تولید بیشتری را به دنبال دارد، آثار تورمی کمتری در پی خواهد داشت.

همچنین بیان این مسئله که سود و زیان میان تولیدکننده و صاحب سرمایه تقسیم می‌شود، نوسانات اقتصادی را کاهش داده و تحت تأثیر قرار نگرفتن بانک‌های اسلامی از بحران مالی جهانی اخیر نشان از ثبات و کارآیی بیشتر نظام بانکداری اسلامی در مقایسه با نظام بانکداری ربوی دارد. علاوه بر این از آنجا که تقاضای پول برای امور سفته بازی در نظام اقتصاد اسلامی شکل نمی‌گیرد و در تمام شیوه‌های بانکداری غیرربوی معاملات بر اساس عقود با بازدهی ثابت است ثبات بیشتر را در این نظام به دنبال دارد که این مسائل باعث شده سایر کشورها با نظام بانکداری ربوی به سوی بانکداری اسلامی روی آورند.

منابع

۱. احمد، خورشید (۱۳۷۴)، مطالعاتی در اقتصاد اسلامی، ترجمه محمد جواد مهدوی، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی استان قدس رضوی.
۲. اقبال، منور (۱۳۸۴)، بانکداری اسلامی در کتاب، مجموعه مقالات درس هایی از اقتصاد اسلامی، ترجمه جمعی از دانش آموختگان دانشگاه مفید، قم: انتشارات دانشگاه مفید.
۳. بهمنی، محمود (۱۳۸۷)، عملیات بانکداری داخلی ۲، تهران: مؤسسه عالی بانکداری ایران.
۴. بهمنی، محمود و محمد بهمند، (۱۳۹۰)، عملیات بانکداری داخلی، تهران: مؤسسه عالی بانکداری ایران، ویرایش ششم.
۵. توکلی، محمد جواد (۱۳۸۰)، بانک اسلامی اردن نمونه موفق در اجرای الگوی مشارکت در سود و زیان، مجموعه مقالات دومین همایش دو سالانه اقتصاد اسلامی، تهران: پژوهشکده اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس.
۶. توتونچیان، ایرج (۱۳۷۵)، تهران: مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی.
۷. رضایی، مجید (۱۳۸۴)، بانکداری بدون ربا و تثبیت اقتصادی، اندیشه حوزه، سال یازدهم، شماره سوم.
۸. سهیلی، کیومرث (۱۳۸۷)، مقایسه نظری کارآیی بانکداری غیرربوی و ربوی در تجهیز و تشخیص منابع، مطالعات اقتصاد اسلامی، سال اول، شماره اول.
۹. ساسان گهر، پرویز (۱۳۸۳)، موانع نوآوری در بانک های دولتی ایران، مجموعه مقالات پانزدهمین همایش بانکداری اسلامی، تهران: مؤسسه عالی بانکداری ایران.
۱۰. سلیمی فر، مصطفی (۱۳۸۴)، بررسی مقایسه ای بانکداری ربوی و بدون ربا، اندیشه حوزه، شماره ۵۳.
۱۱. جمشیدی، سعید (۱۳۸۵)، بانکداری اسلامی، انتشارات شکوه اندیشه.
۱۲. شجری، پرستو (۱۳۸۸)، بانکداری اسلامی وثبات مالی، مجله تازه های اقتصاد، سال هشتم، شماره ۱۲۸.
۱۳. شایگانی، بیتا و مصعب عبداللهی ارانی (۱۳۹۰)، بررسی ثبات در بخش بانکی اقتصاد ایران، فصلنامه علمی پژوهشی، ش ۱۶.
۱۴. عیوضلو و حسین میسمی، (۱۳۸۷)، بررسی نظری ثبات و کارآیی در بانکداری اسلامی در مقایسه با بانکداری متعارف، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال هشتم، شماره ۳۱.

۱۵. فراهانی فر، سعید؛ محمدنقی نظر پور، و سارا بایی، (۱۳۹۱)، مقایسه تطبیقی کارآیی بانک های اسلامی و غیر اسلامی: مطالعه موردی تأثیر بحران ۲۰۰۹-۲۰۰۷، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال دوازدهم، شماره ۴۶.
۱. کزج نادری، محمود و حسین صادقی (۱۳۸۲)، بررسی کارآیی بانکداری بدون ربا در کشور های مختلف و مقایسه بانک های ربوی در جهان، با استفاده از روش تحلیل پوششی داده ها، فصلنامه پژوهش های اقتصادی، ش ۹ و ۱۰.
۲. کمیجانی، اکبر (۱۳۸۳)، دیدگاه های نظری و پیش نیاز های لازم برای نیل به استقلال بانک مرکزی با هدف مهار تورم و ثبات قیمت ها، مجموعه مقالات پانزدهمین همایش بانکداری اسلامی، تهران: مؤسسه عالی بانکداری ایران.
۱۶. محرابی، لیلا (۱۳۹۳)، واکاوی روش های تجهیز و تشخیص منابع در نظام بانکداری اسلامی کشورهای مختلف، مجله اقتصادی - شماره های ۳ و ۴.
۱۷. ----- (۱۳۹۳)، عملکرد ابزار های تامین مالی در نظام بانکداری بدون ربا در ایران، تازه های اقتصاد، سال نهم، شماره ۱۳۲.
۱۸. ----- (۱۳۸۸)، نقش شورای تخصصی فقهی در ارتقای سطح مشروعیت و کارآیی بانک های اسلامی، مطالعه موردی چند کشور اسلامی، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال نهم، شماره ۳۶.
۱۹. موسویان، سید عباس (۱۳۸۰)، بانکداری اسلامی، تهران: مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی، چاپ دوم.
۲۰. میرجلیلی، سید حسین (۱۳۷۴)، ارزیابی بانکداری بدون ربا، تهران: معاونت امور اقتصادی وزارت امور اقتصاد و دارایی.
۲۱. ملاکریمی، فرشته (۱۳۹۰)، بررسی فقهی عقود مباحه، خرید دین و استصناع، پژوهشکده پولی و بانکی، سال نهم، شماره ۱۳۳.
۲۲. نادمی، یونس (۱۳۹۲)، فرصت های بانکداری اسلامی در جهان امروز، روزنامه ی دنیای اقتصاد، ۲۱ دی.

23. Al-Jarhi, Mabid Ali (1981), *The Relative Efficiency of Interest-Free Monetary Economies: The Fiat Money Case*, in Khurshid Ahmad, (ed.) *Studies in Islamic Economics*, Leicester: The Islamic Foundation.

24. Davis, E. (2001), *A Typology of Financial Instability*, Oesterreichische National Bank (Central Bank of Austria), Financial Stability, Report No.2: 92-110.